

Birutės Jonuškaitės geografinės ir kūrybinės trajektorijos

Daiva Tamošaitytė

Birutė Jonuškaitė-Augustinienė (g. 1959 m. spalio 5 d.) – poetė, prozininkė, vertėja, keleto romanų („Ievos neišvarė iš rojaus“, „Didžioji sala“ I-II knygos, „Baltų užtrauktukų tango“, „Maranta“), šešių apsakymų rinkinių autorė. Apsakymų yra išversta į anglų, prancūzų, baltarusių, vokiečių, rusų, ukrainų, lenkų, gruzinų, kroatų, slovėnų, slovakų ir ispanų kalbas. Gimusi ir augusi Seinų apskrityje, baigusi žurnalistikos studijas Vilniaus universitete, Jonuškaitė nuo 1985 metų gyvena Lietuvoje. Nuo 2003 metų ji dirba Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininko pavaduotoja ir dalyvauja visuose svarbiausiuose lietuvių rašytojų įvykiuose šalyje ir užsienyje. Rašytoja yra daugelio literatūrinių premijų laureatė.

Birutė Jonuškaitė. Lino Daukšos nuotr.

Būdama dviejų kultūrų – lenkų ir lietuvių – žmogumi, B. Jonuškaitė ir savo kūryboje, ir vertimuose, ir visuomeninėje veikloje nudirbo didelį darbą apmąstydamą ir atskleidžiamą dviejų tautų savitarpio kultūros klodus. Bendradarbiaudama su Lenkų institutu ji išvertė knygą iš lenkų kalbos, didelį dėmesį skyrė Czesławui Miłoszui (2010 m. sudarė knygą Czesławo Miłoszo 100-osioms gimimo metinėms „Laiko pameistris“, išvertė Barbaros Gruzkos-Zych poezijos ir kt.). 2016 m. B. Jonuškaitei įteiktas Lenkijos Respublikos valstybinis apdovanojimas – Auksinis kryžius už nuopelnus vystant lenkų ir lietuvių bendradarbiavimą, lenkų kultūros populiarinimą bei bendradarbiavimą su Lenkija.

Neatsitiktinai lietuvių išėivija nuo senų laikų iki šių dienų yra jos dėmesio centre. Šiai temai rašytoja paskyrė dvi knygas: „Baltų užtrauktukų tango“ ir „Maranta“. 2015 m. šis romanas nominuotas Metų knygos rinkimuose suaugusiųjų prozos kategorijoje, įtrauktas į kūrybiškiausių metų knygų dvyliktuką, o 2016 m. už

„Marantą“ jai įteikta Liudo Dovydeno premija „už geriausią naują lietuvišką romaną“.

Rašytoja 2016 m. pelnė Lietuvos Respublikos Vyriausybės kultūros ir meno premiją.

Iš Lietuvos spaudos

Knygos viršelis. Birutės Jonuškaitės asmeninio archyvo nuotr.

Romanas „Baltų užtrauktukų tango“ – tai knyga apie lietuvių emigrantų gyvenimą Amerikoje. Jame pasakojama apie postkomunistinių laikų emigraciją, piešiamas spalvingas lietuvių emigrantų, išvykusių per pastaruosius dvidešimt metų į JAV, gyvenimo vaizdas (jų buitis ir darbas, jų psichologinė savijauta bei požiūris į Lietuvą ir Ameriką). Kūrinio centre – moters emigrantės istorija, atskleidžiama labai tikroviškoje aplinkoje. Žanrą nelengva apibrėžti, nes tai romanas su dokumentikos elementais, realybės intarpais: į Ameriką išvykusios mokslininkės sodrus, pilnas nuotykių gyvenimas rodomas su visa ją supančia aplinka, pateikiant dokumentikos sluoksnį – ištraukų iš Amerikos lietuvių spaudos, interviu su labai įvairių specialybių žmonėmis, komentarų apie lietuvius emigrantus iš JAV spaudos, pokario lietuvių vertinimus apie „tarybukus“ – naujausią emigrantų bangą. Skirtingų stilistikų junginį autorė puikiai valdo, sukuria gyvus personažus ir spalvingą, nepagražintą vyksmą, meistriškai panaudoja įvairių sluoksnių stilių. Kartu pasako daug tiesos apie Ameriką, jos rojų ir pragarą. Gyvenimas su „žaliaja kortele“, lietuvių – JAV piliečio statusas suteikia ne tik socialinių privilegijų, bet ir išgydo nuo nuolatinio nerimo ir baimės būti demaskuotam. Gyvenimas sotesnis, prabangesnis nei Lietuvoje, tačiau už jį tenka brangiai mokėti.

Romane daugiausia vaizduojamos moterys, jų svajonės apie meilę ir namus, motinystės džiaugsmą, šeimos gerovę, ir – paini realybė, toli palikti vaikai, nuolat kirbantis klausimas „kas aš čia esu?“. Mokslininkė Laima – pagrindinė romano veikėja, ji bendrauja su daugeliu įvairių kartų lietuvių emigrantų, stebi amerikiečių įpročius, mato daug tiesų apie Ameriką, jos rojų ir pragarą. Rašytoja Birutė Jonuškaitė neapsiriboja spalvinga ir tragiška Laimos gyvenimo istorija.

Romanas „Baltų užtrauktukų tango“ lyg mozaika sudėliotas iš daugelio realybės inkliuzų. Laiškais, dienoraščiais, interviu, pasakojimais kuriama įvairiausių žmonių, likimų galerija (tarp beletrizuotų personažų – ir realių realiausios Alė Santvarienė, Liūnė Sutema). Visus, čia ar ten būnančius, apninka panašūs amžinieji klausimai. Atsakymai, apsisprendimai – skirtingi.

Romane „Maranta“ nuo pat pirmo puslapio grumiasi gyvybė ir mirtis, gaivališka meilė gyvenimui ištveria pačius sunkiausius išbandymus, o žmonių likimų vingiai tokie sudėtingi ir netikėti, jog skaitytoją užburia ir nepaleidžia per visus knygos puslapius. „Didžiosios salos“ autorė šį kartą neapsiriboja savo kraštu: romano veiksmo geografija labai plati – jis rutuliojasi ne tik Lietuvos-Lenkijos pasienyje, bet ir Varšuvoje, Paryžiuje, Amerikoje, Jeruzalėje. Kiekvienu atveju autorė sugeba parinkti įtikinamų detalių, kurios atspindi tų vietovių koloritą, žmonių gyvenimo būdą, socialinę ir dvasinę atmosferą. Taigi ji išmano, apie ką rašo, ir tikslingai į tas, o ne kitas šalis ar miestus nukelia savo herojus. O jų yra labai įdomių, ypač stebėtinai spalvingas pagrindinės herojės motinos paveikslas: Dominyka įkūnija stiprios, savo tarmę ir savo šaknis besąlygiškai mylinčios dzūkės prototipą. Dominykos dzūkavimas – unikalus ir nepaprastai vaizdingas to regiono atspindys, retai lietuvių literatūroje sutinkamas kalbinis ir etnografinis savitumas. Taigi jau vien kalbiniu požiūriu šis romanas yra įdomus reiškinys. Prisimenant tai, kad B. Jonuškaitės prozos kalbos grožis ir vaizdingumas jau ne kartą buvo akcentuotas literatūros kritikų, telieka pasakyti, kad šis romanas yra puikus jos kalbinės klausos ir rašymo meistrystės įrodymas. Šiuolaikiniame suprastėjusia ir netgi labai prasta kalba parašytų tekstų lauke B. Jonuškaitės proza yra išskirtinė. Kaip ir išskirtinės, nes visai šiandien nemadingos, jos analizuojamos problemos: šeimos ryšiai, atsakomybė, aukojimasis dėl kito žmogaus, neviltis ir kančia bei amžinasis meilės sampratos klausimas.

Moteriška proza moterims apie moteris

Vėl su malonumu paėmiau Birutės Jonuškaitės knygas į rankas. Per kone dvidešimtį metų pažinties su jos kūryba net rašytojos, poetės vardo ir pavardės junginys pradėjo skambėti kaip magiška formulė, šviesti kaip kokybės ženklas, o kai atverti knygą, pajunti balto, švaraus ir visomis prasmėmis taisyklingo daikto, tokio tikro ir patikimo, atsiradimą tavo akiratyje. Ir B. Jonuškaitės aprašomame pasaulyje daiktai veikia kaip personažai, gyvena savo gyvenimą, jie ryškūs ir spalvingi, turi kvapą ir apčiuopiamą paviršių. Skaitydamas jos knygas iš karto pajunti nepaprastą dėmesingumą ir įžvalgumą: rašytojos akis pastebi kiekvieną

tyrinėjamo pasaulio smulkmeną, jos vietą visumoje ir santykį su siužeto linija. Taip gali matyti tik gamtoje nuo mažens gyvenęs žmogus, turėjęs sąlygas nepertraukiamai kontempliuoti neskubų kaimo ar nedidelio miestelio gyvenimą, valandų valandas stebėti debesį, vabzdį ar upės tėkmę. Šis pastabumas lydi ją tyrinėjant ir žmogaus sielos užkaborius.

Jonuškaitės knygoje veriasi tikras gyvenimas, jose nemaža graudžios ironijos, liūdesio, negailestingai taikliai atveriamo melo ir kvailybės, tačiau nemoralizuojama, o žvelgiama stebėtojo žvilgsniu. Veikiau – stebėtojos... Pavadinau kūrybą moteriška proza, nes, pirma, tasai pastabumas iki mikroskopinių dydžių – tikrai moteriškas evoliucinis gebėjimas, o antra, rašytojai rūpi daugiausia moters pasaulis. Jos dėmesio centre – moters jausmai, išgyvenimai, visuomeninė padėtis, išsilavinimas, emancipacija, troškimas išsiveržti į laisvę, bet ne prilygti vyrui, o tapti moterimi didžiąja raide. Vyras moters pasaulėžiūron, veiklon įsipina ir lieka lyg vabzdys, įstrigęs į meistriškai audžiamo siužeto, kalbos nėrinių voratinklį.

Įvardijau kūrybą „proza moterims – apie moteris“. Nes kurią knygą bepaimsi, visur ir visada pulsuoja moters erotizmas, jos nesąmoningas troškimas išgyventi visavertį susijungimą su vyru kuo aukštesniu, gilesniu, stipresniu laipsniu. Atrasti tą vienintelį. Ir dažniausiai tai lieka nebyliu iščių šauksmu, užuomina, nuojautomis, kelione į ateitį. Romane „Baltų užtrauktukų tango“ Laimos lūpomis Birutė sako: „Neteko sutikti nė vieno vyro, kuris nebijotų nusideginti rankų ir nupintų iš dilgėlių stebuklingą skraistę savo mylimajai, net jeigu ta skraistė – vienintelis moters išsigelbėjimas. Iš meilės visas patyčias išveria penelopės, skausmą iškenčia per sniegynus plikom rankom ir kojom brisdamos gerdos. Kartais suledėjusios vyrų širdys ištirpsta. Kur kas dažnesni graudūs kantrių patelių gyvenimai, kai poravimuisi išsirenkamas netinkamas patinas...“ (p. 155). Šmaikščiuose emigrantų pasilinksminimų aprašymuose randi ir naujadarų – „raitatalūpis, vampyršmikas, nupirdžmogis, kubiltaukis“ (p. 113). O tas geidžiamasis apibūdinamas fraze: „Europos iš šio žmogaus kūno amerikietiškas rojus neįstengė išvaryti“ (p. 115). Susitikimas, aistros įsidegimas, specifiniai moteriški pojūčiai, meilės scena su Karlosu (Kajumi) perteikiami itin poetiškai ir išradingai siūlomomis prasmėmis.

Romane „Baltų užtrauktukų tango“ aprašomi tikri įvykiai iliustruojami gerai pažįstamais, taikliai pagautais vaizdais. Persikeli mintimis į Niujorką akimirksniu ir vėl prisimeni aprašomus žmones, vietas, įpročius, besikertančius su įprasta

lietuviška aplinka. Nežinia, kaip romaną vertina išeiviai ar juolab emigracijoje gimusieji, bet man gerai suvokiama tai, kas pagrindinei veikėjai kelia nuostabą ar juoką. Prasmingai perteikiamos kultūrinių sluoksnių atodangos, vaizdingai atskleidžiančios dažnai neįveikiamus kultūrų skirtumus, išsiskilusius stereotipus. Būtent Amerikos multikultūriškumas labai palankus aprašant jų koegzistencijos keistenybes ir nesutaikomus prieštaravimus bei – tai reikia pripažinti – nenugalimą trauką tam, kas kitoniška ir priešinga, silpnybę naujoms patirtims.

Po septynerių metų pasirodžiusioje „Marantoje“ herojų gyvenimai gerokai supostmodernėję, intymios scenos aprašomos tikroviškiau, kone grasiškai (tai yra, à la Günter Grass), žmonės ir moterys čia – sofistikuoti kaip pats marantos augalas, vyrai kartkartėmis vulgariai kalba. Dominyka, jos dukra Saulė ir anūkė Rasa – tarsi iš trijų skirtingų pasaulių, siejamų tik išorinių ritualų, paslapčių ir nuoskaudų. Atsiranda populiarios potėmės: vaikų erotizmas, incestas (brolis ir sesuo), paaugliški ikisantuokiniai ryšiai, „juodžiausi geiduliai ir protą temdančios fantazijos“ susijungiant lifte su ką tik sutiktu dailininku, sekso žaidimai bohemos vakarėlyje, Maestro dirbtuvėje. „Įprasta“ įstatymais nesuvaldoma aistros evoliucija, kol prie Saulės, kuriai „nuspėjaut į giminystės ryšius ar odos spalvą“, karsto susitinka iš „senovės“ (Lietuvos) atkeliavę giminaičiai ir transvestito Chosės vedama draugų kohorta.

Tačiau šiame romane susiduriantys iki braškėjimo du pasauliai – liberalusis daugiaveidis (JAV) ir tradicinis dorovinis (Dzūkija) – nelygių galių. Mano akimis vienareikšmiškai laimi Lietuvoje vykstantys įvykiai – neprikišamu atpažįstamo savumo dvelksmu, tapomų vaizdų, veikslių ir prasmų subtilumu, jų nesulyginamu pranašumu prieš lėkštą, šiurkščią ir svetimą „amerikietiškos svajonės“ tikrovę. Tiesa, ji piešiama gan punktyriškai, kitos šalys ir jų vyrai (Baltakartis, Hasanas, Pijus) – taip pat tik fonas moters įnoriams. Romantiškoje gyvenamos sodybos aplinkoje sprogstanti kūniška meilė yra švari ir gaivališka, todėl suvoktina pirmąsias papročių dvasios, sakytum, stravinskiškojo „Šventojo pavasario“ šėlsmo kontekste. O svetur tarp menininkų, pirmąjį pasitaikiusioj pakampėj ar viešumoj pornografiškai kultivuojamas geismo malšinimas netenka pirmąsias gantos šauksmo motyvo ir išsikreipia kaip kreivame veidrodyje. Taip pat ir meilės lūkesčių, svajų liniją pranoksta visiškai kito kalibro daugiamačiai atsivėrimai, kai visu grožiu suspindi tikra literatūra. Tai „varnų maištas“ (p. 103–105), *smuikės* sudaužymo epizodas (p. 208), apie karo baisumus, moteris „vaduojančius“ kareivius pasakojanti mirštanti motina (p. 218).

Banalia mirtim Paryžiuj miršta Baltakartis, ikūnijęs tokį idealą, dėl kurio galima mirti ir pačiai: „Manau, skaidriausia meilės forma – kai gali atiduoti gyvybę už kitą žmogų“ (p. 299). Tiesa, ar jis toks svarbus dėl to, kad turi baltus karčius, kad yra talentingas, ar turi kitų savybių, ne vien patenkinti moterį ir pavergti ją iš pirmo žvilgsnio – nežinia. Paskui jį seka ir kiti, gal ir už juos galima būtų atiduoti gyvybę, kai kraujas užverda ir „per tavo neria pasiutęs giminės šauksmas“ (p. 342)... Pagrindinė herojė vis gliaudo mįsles. Viena jų, įminta romano pabaigoje, turėtų kažkaip lemti antrojo romano fabulą. Tad lauksime tęsinio.

pasauliolietuvis.lt

Mielai pasidalysime svetainėje ir žurnale skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

